

REFERENCES

Bohynia, D. P. "Mentalni chynnyky v systemi rehuliuвання zainiatosti ta stymuliuвання pratsi v Ukraini" [Mental factors in the system of employment regulation and stimulation of labor in Ukraine]. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu*, vol. 2, no. 5 (2009): 7-9.

Bontis, N. "National intellectual capital index: the benchmarking of Arab countries". *Journal of Intellectual Capital*, vol. 5, no. 1 (2003).

"Dopovid pro liudskyy rozvytok PROON 2013 roku" [Human Development Report of UNDP in 2013]. <http://www.undp.org.ua>

Eric, A. Hanushek, and Dennis, D. Kimko "Schooling, Labor-Force Quality, and the Growth of Nations". *The American Economic Review*, vol. 90, no. 5 (2000): 1184-1208.

Hava, Yu. V. "Intelektualnyi kapital – shliakh do ekonomichnoho zrostantia Ukrainy" [Intellectual capital – the path

to economic growth in Ukraine]. *Aktualni problemy ekonomiky*, no. 4 (2006): 129-134.

Hrishnova, O. A. "Vplyv rivnia osvity na zainiatist: teoretychnyi ta empyrychnyi analiz" [Impact of education on employment: a theoretical and empirical analysis]. *Ukraina: aspekty pratsi*, no. 6 (2001): 3-11.

Novikov, A. M., and Novikov, D. A. "Kak otsenivat kachestvo obrazovaniia?" [How to assess the quality of education?]. http://www.anovikov.ru/artikle/kacth_obr.htm. Данные на 16.07.2011 г.

<http://tyzhden.ua/News/59003>.

Petrova, T. "Profesiinyi rozvytok pratsivnykiv: problemy stymuliuвання personalu ta zainteresovanosti robotodavtsiv" [Professional development workers: Issues incentives for staff and interest of employers]. *Ukraina: aspekty pratsi*, no. 2 (2010): 26-34.

Statystychnyi shchorichnyk Ukrainy za 2011 rik [Statistical Yearbook of Ukraine for 2011]. Kyiv: Avhust-treid, 2012.

УДК 330.354

ВИЩА ОСВІТА ЯК ОСНОВА ФОРМУВАННЯ І РОЗВИТКУ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО ПОТЕНЦІАЛУ СУСПІЛЬСТВА

ШИФРІНА Н. І.

УДК 330.354

Шифріна Н. І. Вища освіта як основа формування і розвитку інтелектуального потенціалу суспільства

У статті досліджено роль вищої освіти як основи формування і розвитку інтелектуального потенціалу суспільства. Проаналізовано методологічний апарат наукового пізнання закономірностей розвитку освітньої галузі, систематизовано переваги й недоліки існуючих методів дослідження. Визначено теоретичні аспекти взаємозв'язку вищої освіти із сучасним глобальним середовищем з точки зору структури та функціональності. Проаналізовано передовий досвід зарубіжних урядів, університетів, міжнародних організацій стосовно ефективної взаємодії освіти, науки й економіки, а також проблемні питання, стан і напрями вдосконалення функціонування вищих навчальних закладів як основи формування і розвитку інтелектуального потенціалу України.

Ключові слова: вища освіта, інтелектуальний потенціал, глобальне середовище, суспільство.

Рис.: 2. **Бібл.:** 10.

Шифріна Надія Ігорівна – кандидат економічних наук, викладач кафедри політичної економії, Харківський національний економічний університет (пр. Леніна, 9а, Харків, 61166, Україна)

E-mail: runavi33@rambler.ru

УДК 330.354

Шифріна Н. И. Высшее образование как основа формирования и развития интеллектуального потенциала общества

В статье исследована роль высшего образования как основы формирования и развития интеллектуального потенциала общества. Проанализирован методологический аппарат научного познания закономерностей развития образовательной отрасли, систематизированы преимущества и недостатки существующих методов исследования. Определены теоретические аспекты взаимосвязи высшего образования и современной глобальной среды с точки зрения структуры и функциональности. Проанализирован передовой опыт зарубежных правительств, университетов, международных организаций относительно эффективного взаимодействия образования, науки и экономики, а также проблемные вопросы, состояние и направления совершенствования функционирования высших учебных заведений как основы формирования и развития интеллектуального потенциала Украины.

Ключевые слова: высшее образование, интеллектуальный потенциал, глобальная среда, общество.

Рис.: 2. **Библ.:** 10.

Шифріна Надежда Ігорівна – кандидат економічних наук, преподаватель кафедры политической экономии, Харьковский национальный экономический университет (пр. Ленина, 9а, Харьков, 61166, Украина)

E-mail: runavi33@rambler.ru

UDC 330.354

Shifrina N. I. Higher Education as a Basis of Formation and Development of Intellectual Potential of the Society

The article studies the role of higher education as a basis of formation and development of intellectual potential of the society. It analyses methodological apparatus of scientific cognition of regularities of development of the educational sphere, systemises advantages and shortcomings of the existing methods of research. It identifies theoretical aspects of interconnection of higher education and modern global environment from the point of view of structure and functionality. It analyses leading experience of foreign governments, universities and international organisations with respect to effective interaction of education, science and economy and also problematic issues, state and directions of improvement of functioning of higher educational establishments as a basis of formation and development of intellectual potential of Ukraine.

Key words: higher education, intellectual potential, global environment, society.

Pic.: 2. **Bibl.:** 10.

Shifrina Nadezhda I. – Candidate of Sciences (Economics), Lecturer of the Department of Political Economy, Kharkiv National University of Economics (pr. Lenina, 9a, Kharkiv, 61166, Ukraine)

E-mail: runavi33@rambler.ru

Особливість сучасного існування суспільства полягає в тому, що воно ґрунтується на продуктивності розумової праці, на знаннях, втілених у нові технології, які самі по собі є майже цілком інтелектуальним продуктом. Переважна частка інтелектуальної складової у вартості товарів і послуг як джерело продуктивності економіки цілком залежить від наповнення праці знаннями і фахом. Прогрес дедалі більше обумовлюється мобільністю, адаптованістю та компетентністю, джерелом яких є вища освіта. Знання вимагають швидкості розповсюдження та оновлення протягом усього професійного життя.

Питання вдосконалення і розвитку вищої освіти знаходять відображення в роботах вітчизняних і зарубіжних науковців і практиків. Зокрема, Л. І. Антошкіна зосереджується на ролі вищої освіти в системі суспільних інтересів [1]; І. Каленюк розглядає вищу освіту в контексті глобалізації [2]; С. П. Капица, С. П. Курдюмов, Г. Г. Мелінецкий приділяють увагу майбутній трансформації освіти [3]. На особливу увагу заслуговує дослідження освітньої перспективи України, зроблене колишнім Президентом України В. А. Ющенко [10].

Стан справ у галузі вітчизняної вищої освіти, темпи та глибина їх перетворень не можуть бути визначені як задовільні. Завданнями залишаються збереження кращих національних традицій, забезпечення доступності та входження освіти й науки України у інтелектуальний простір сучасного рівня.

Метою статті є визначення ролі вищої освіти як основи формування і розвитку інтелектуального потенціалу суспільства на основі аналізу методологічних, теоретичних і практичних аспектів даної тематики.

Головна риса сучасного виробництва – безперервна модернізація, скорочення часу розробки виробів. Конкурентні переваги зараз досягаються не стільки за рахунок фінансових, трудових і природних ресурсів, скільки перевагою рівня знань, які, на відміну від вичерпаності енергетичних або матеріальних запасів, можуть поширюватися майже безмежно. Усвідомлюючи феномен конкуренції знань та інтелектуалізації праці, уряди передових країн всіляко підтримують науковий та освітній розвиток [1, с. 6 – 14].

Законодавчі акти України – Закон про вищу освіту, Указ про національну доктрину розвитку освіти та ін. передбачають:

- ✦ інтеграцію системи вищої освіти України у світову;
- ✦ державну підтримку освіти як основи розвитку особистості, суспільства та нації, запоруку майбутнього;
- ✦ те, що освіта є суттєвим чинником політичної, соціально-економічної, культурної та наукової життєдіяльності держави.

Удосконалення системи вищої освіти та підвищення якості підготовки фахівців – визначально соціокультурна проблема, вирішення якої полягає у приведенні цієї галузі у відповідність до глобальних умов екології, економіки, демографії тощо, які знаходяться у безперервному процесі трансформації, а також визначенні пріоритетних напрямів освітньої стратегії дій відповід-

но до потреб суспільства, держави та інтелектуального руху особистості [7, с. 7].

Проблеми формування та розвитку інтелектуального потенціалу хвилюють людство з давніх часів. Стародавній китайський філософ Конфуцій (500 рр. до н. е.) вважав, що розквіт держави забезпечується наявністю хліба, війська та належного стану розуму; у скрутному становищі, за Конфуцієм, можна відмовитися від хліба та навіть від війська, але ні в якому разі – від належного стану розуму. Останній у наш час найтісніше пов'язаний із вищою школою.

Авторитетний колектив науковців Інституту вищої освіти Академії педагогічних наук України у нещодавно (2007 р.) надрукованій монографії «Модернізація системи вищої освіти: соціальна цінність і вартість для України» [6] визнає вкрай актуальною проблематику надання вищої освіти надійних ціннісно-цивілізаційних і модернізаційних алгоритмів розвитку. Це наукове видання містить розробки принципово нових концептуальних підходів до становлення вищої освіти як соціального інституту і науково-педагогічної галузі.

На початку відокремлення України її освітнє середовище перебувало у своєрідному вакуумі, залишалися невизначеними питання: куди рухатися, які орієнтири обирати, що має бути еталоном? Ці питання потребували оперативних відповідей, але пропозиції не встигали за проблемами, що призводило лише до латання дірок, «розвитку навздогін». Останнім часом дослідники освітньої феноменології дійшли висновку щодо неможливості ефективних тактичних зусиль з управління освітнім середовищем пояснюється відсутністю переконливо обґрунтованих стратегічних розробок.

У науковому виданні [9, с. 5 – 8] також перелічені 28 чинників, що актуалізують наукові дослідження вищої освіти, серед яких: революційний вплив інформаційних засобів; глобалізація; економічні, ресурсні та демографічні загрози; аналіз світового досвіду; формування нового мислення тощо. Актуальність проблеми особливо зумовлена масою накопиченої наукової інформації, яку інколи не в змозі охопити існуючі системи викладання [9, с. 4].

Наукове співтовариство розвинутих країн видає велику кількість різноманітних публікацій з проблем вищої освіти: бібліографічний перелік тільки найновіших англомовних книг налічує більше шістдесят назв [9, с. 15 – 18]; крім того, це близько 120 журналів, що видаються як університетські, державні або міжнародні (назви щонайменше 50 найбільш відомих періодичних видань наведені також у роботі [9, с. 9 – 10]). Всесвітньо відомі науковці працюють у напрямку досліджень вищої школи за проектами ЮНЕСКО та Світового банку; вагомий внесок постійно вносить Російська Федерація. Щодо кількості українських наукових установ, діяльність яких спрямована на тематику вищої освіти, вона більш ніж достатня (НАН, Інститут вищої освіти, Академія педагогічних наук, багато університетів та ін.), водночас вітчизняні дослідники визнають наявність значно суттєвих проблем на цьому шляху [10].

Розглядання ролі вищої освіти у формуванні та розвитку інтелектуального потенціалу суспільства як

предмет – є поліфакторним і складним з точки зору структури та функціональності, розгалуженим за взаємною залежністю зв'язків і впливів, серед яких лейтмотивним є питання взаємодії освіти та науки. Хоча поєднання обох сфер визнається природним, очевидним і непохитним, освіта України не поспішає брати на озброєння новітні методи науки, а наука відчуває дефіцит освічених кадрів; наслідок – далекий від оптимального стан і вищої освіти, і науки.

Пріоритетним завданням слід визнати успішне функціонування українського суспільства та його освітньої складової в умовах посилення глобалізаційної динаміки та міжнародного поділу праці, враховуючи універсальні тенденції сучасності, як за станом на теперішній час, так і на тривалу перспективу.

Доцільне дослідження ролі вищої освіти в суспільстві передбачає розподіл на методологічні, теоретичні та практичні аспекти.

Методологія в галузі вищої освіти – це вчення про принципи побудови, форми і способи наукового пізнання закономірностей розвитку освітньої галузі та її взаємодії зі спорідненими дисциплінами.

Термін «методологія» означає «вчення про метод» або «теорія методу». Методологія традиційно займається теоретичними проблемами наукового пізнання та закономірностями наукового дослідження. Вона виникла на основі аналізу наукової діяльності вчених, загальних особливостей використовуваних методів і засобів, порівняння та їх систематизації.

Існує декілька поглядів на складові сучасної методології, серед яких онтологія системно-структурного аналізу; теорії діяльності мислення та науки, а також семіотика [7, с. 50 – 61].

Наука, що вивчає стан і перспективи розвитку вищої освіти, використовує різноманітні дослідницькі методи, принципи й підходи, які можуть бути умовно поділені на три групи [9, с. 24 – 48].

Перша група – класичні методи: наукової індукції та дедукції, аналізу і синтезу, системного підходу, функціонального аналізу, соціологічних досліджень та ін.

Друга група – посткласичні методи: наукового і методологічно-методичного плюралізму, критичного дослідження, аналізу витрат і вигід (вперше застосований для дослідження проблем освіти у 1925 р. російським вченим С. Струмлініним), математичного моделювання, компаративний метод та ін.

Третя група – нові пошукові методи: комунікаційно-освітній, етнологічно-освітній, інтегральний, циклічно-генетичний підхід та ін.

Інтегрованими методологічними документами, які були покладені в основу розробки проектів щодо вищої освіти в Україні, стали резолюції та рекомендації ЮНЕСКО з відповідних питань. Спільні для багатьох організацій проблеми зумовили появу прогресивних методологічних закономірностей вищої освіти та науки, серед яких право вибору і рівних умов для усіх громадян, духовне вдосконалення, напрямок на безпервну освіту, державно-громадське управління, інновації, еко-

логічна та культурологічна спрямованість вищої освіти [5, с. 56 – 57].

Таким чином, арсенал методів, які можуть бути ефективно застосовані у дослідженнях ролі вищої освіти в суспільстві, слід визнати, з одного боку, достатньо різноманітним і спроможним, але, з іншого – поза увагою залишаються певні питання і труднощі, пов'язані: з кількісним урахуванням специфічних особливостей розвитку суспільства (соціальних, історичних, культурних та ін.); мобільністю інтелектуальної та освітньої складової, що обумовлюється міграцією висококваліфікованого персоналу, швидкістю впровадження нових технологій, розвитком науки й техніки; розрахунком кількісних показників, без урахування їх якісних характеристик (кількість ВНЗ, середня тривалість освіти, величина витрат на науку і освіту); використанням інтегральних моделей, до складу яких входить занадто велика кількість показників, кожен з яких характеризує невелику частину значимої інформації (у деяких моделей кількість складових показників дорівнює 200), що, за думкою математиків, призводить до зниження адекватності розрахунків, тому що оптимальним вважається використання від 3 до 7 складових показників.

На початку XXI сторіччя сформовано нову реальність, яка отримала назву глобалізації. Цей термін поєднує безліч проблем, вкрай важливих вже для найближчих часів. Виключна роль у глобальному прогнозуванні і управлінні належить інтелектуальному потенціалу наукового співтовариства, джерелом якого є вища освіта.

Серед багатьох різноманітних функцій вищої освіти суттєвими для формування і розвитку інтелектуального потенціалу суспільства доцільно вважати:

- ✦ розвиток генетичного рівня для нащадків;
- ✦ всебічне забезпечення суспільства достатньою кількістю фахівців масового рівня;
- ✦ підготовку еліти, тобто прошарку громадян, здатних у майбутньому до прийняття стратегічних загальнодержавних рішень;
- ✦ збереження етичних норм і прогресивних надбань менталітету.

У доповіді щодо пріоритетів і стратегії для освіти Світовий банк зазначив, що освіта продукує знання, вміння, цінності і відносини; вона дуже важлива для громадського порядку і громадянства, безперервного економічного піднесення та скорочення бідності; освіта стосується також культури, вона є головним інструментом поширення досягнень людської цивілізації. Ці численні завдання роблять освіту ключовою державної політики в цих країнах [9, с. 55].

Видатним досягненням XX сторіччя слід вважати дослідження «психологічної реальності» – тобто внутрішнього світу людини, який підпорядковується певним законам, що визначені експериментально і з успіхом можуть аналізуватися за допомогою математичних методів. Важливим здобутком на цьому шляху стала теорія навчання Х. Ебінгауза (1885 р.), який довів, що у різних людей запам'ятовування та забування підпорядковуються закону якісного стрибка, тобто кількість вирішених завдань, прослуханих лекцій, семінарів тощо,

перетворюється у новий, підвищений рівень якості умінь та навичок. Саме таким чином із студента народжується спеціаліст. Визнана головна ідея вищої освіти полягає в тому, що, той хто вчиться, – не порожня місткість, яку треба наповнити, а здатність горіти, до якої потрібно піднести запал. Серед іншого доведено, що здібності людей варіюються за законом нормального розподілу вірогідностей (за функцією Гауса), тобто підтверджено достатньо очевидний факт наявності середніх здібностей у більшості людей, у той час як людей надто талановитих або майже неспроможних до розуміння небагато (останніх, на жаль, більше) [3, с. 117 – 120].

За твердженням Т. Шульца (США), освіта – не просто споживацька активність, а вкладання, яке приводить до створення людського капіталу дуалістичної природи: з одного боку, власник освіти забезпечує собі кращий життєвий рівень, а, з другого боку, – освіта є суспільною власністю [9, с. 56 – 57]. Дж. Везі (Велика Британія) взагалі вважає взаємовідносини освіти і економіки настільки очевидними, що вини нагадують дискусію на тему – що первинне: курка або яйце?

За наявними даними, матеріальні активи американських підприємств склали у 1982 р. у середньому 62% їх ринкової вартості; через 10 років ця частка вже була 38%; на сьогодні питома вага матеріальних активів у економіці США оцінюється у 15%.

Маємо усвідомити, що 90% усіх знань людства отримані за останні 30 років. Водночас 90% учених та інженерів, підготовлених за всю історію цивілізації, – наші сучасники.

Лише цього достатньо для висновку: світове співтовариство переживає перехід від економіки, що заснована на використанні природних ресурсів, до економіки знань [4, с. 51 – 52].

На початку XXI сторіччя поширилося уявлення, що вища освіта у її нинішньому форматі може не повною мірою виконувати покладені на неї суспільні функції. Російський дослідник Б. С. Гершанський навіть зазначив, що «достеменно сутність світової освітньої кризи полягає у неупорядженості і неефективності сучасної освіти перед глобальними проблемами цивілізаційного масштабу» [4, с. 47].

Уже майже 50 років, як у науковому обігу з'явився термін «економіка знань» для визначення типу економіки, в якій знанням належить вирішальна роль, а продукування, поширення і застосування знань є основним джерелом розвитку. Основна відмінність економіки знань від попередніх полягає у докорінній рушійній силі: якщо дотепер знання були важливою, то нині вони стали основною, життєво необхідною умовою забезпечення соціально-економічної стійкості. Цей висновок підтверджено також у доповіді Світового банку: «...Здатність суспільства створювати, відбирати, адаптувати, перетворювати на джерело прибутковості й використовувати знання має вирішальне значення для стійкого економічного зростання і підвищення рівня життя населення. Знання перетворюються у найбільш важливий чинник економічного розвитку» [4, с. 48].

Умови глобалізації передбачають, що кожна економічно активна людина, суб'єкт господарювання, держава і суспільство в цілому мають конкурентні переваги за наявності економіки знань, що втілюється в інтелекту нації. Задля цього необхідні фахівці нової формації, які складають основу людського капіталу, що формується у сфері вищої освіти. У сучасних умовах людина має стати носієм нових компетенцій та якостей, які ще донедавна вважалися другорядними і які не можна сформувати поза вищою освітою – готовністю до кооперації й підтримки, культурою спілкування, умінням працювати в інформаційному середовищі та постійно навчатися, здатністю до нововведень тощо.

Глобальні тенденції характерні постійним оновленням екстремальних умов, взаємозалежностей та непередбачуваностей; обсяги інформації подвоюються, у середньому, кожні п'ять років, а складність необхідних знань перевищує критичний для сприйняття рівень; продуктивність праці здебільшого визначається інтелектуальним компонентом [4, с. 49 – 50].

Окрема тенденція глобалізації освіти зумовлена поширенням відкритості економік і вільного руху людей між країнами, нівелюванням суто національної обмеженості освітнього процесу, бо за межами країн у світі проживає більше 190 млн осіб, тобто 3% населення Землі.

Основна мета Болонського процесу, який своїм історичним початком має підписання в 1999 р. декларації, сформульована в матеріалах конференції, полягає у тому, що «життєздатність і ефективність будь-якої цивілізації зумовлені принагідністю, яку її культура має для інших країн. Тож необхідно мати певність, що європейська система вищої освіти набуває всесвітнього рівня, котрий відповідає нашим екстраординарним культурним і науковим традиціям. Якщо Європа хоче зберегти свої конкурентні позиції на вершині глобального ланцюга створення доданої вартості, система освіти повинна бути більш гнучкою, більш ефективною і більш доступною для максимально широкого кола людей» [2, с. 57].

Інтернаціоналізація освіти визначається зростанням чисельності іноземних студентів у світі в абсолютному та відносному вимірах. За п'ять років (2000 – 2005) ці показники становили, відповідно, 1,8 – 2,7 млн осіб, тобто зростання стягнуло 150% [2, с. 59]. Провідні місця у цьому належать США – 21,6%, Великій Британії – 11,7%, Німеччині та Франції – близько 9% забезпечення світового ринку послуг вищої освіти.

Новим вагомим глобальним явищем є транскордонна освіта (ТКО), до якої відносять усі види освітніх послуг, при наданні яких студенти знаходяться поза країною походження ВНЗ, що надає диплом. ТКО поширюється за рахунок просування власних програм через представництва та філії, а також за рахунок надання іноземному провайдеру виключних прав на здійснення власних програм за кордоном, тобто за рахунок франчайзингу освітніх програм з обсягом до 75% усього експорту освітніх послуг.

ТКО поширюється завдяки новітнім інформаційним технологіям як реальний крок до глобалізації освіт-

ніх ринків, ТКО супроводжується всіма проявами конкурентної боротьби. Попит на вищу освіту у світі щорічно зростає на 6%. Загальна чисельність студентів у світі складала у 1960 р. 13 млн осіб, у 2003 р. – 110 млн осіб; до 2025 р. – 160 млн. Якщо у 2005 р. іноземну освіту у всіх її формах отримали 2,7 млн студентів, то у 2025 р. очікується 7,3 млн, переважна частина яких буде навчатися за програмами ТКО [2, с. 60].

Поширення ТКО може призвести до загрози якості, бо міжнародна відповідність класифікацій ще не досить розвинена. Тому у 2001 р. був прийнятий Кодекс добросовісної практики для ТКО, а нині ЮНЕСКО розроблено проект «Забезпечення якості в ТКО», яка, до речі, своїми фінансовими потоками стрімко входить до глобальної економіки. [2, с. 61].

Прийняття правил єдиного соціально-економічного простору для України починається з усвідомлення вимог сучасної глобалізації та формування відповідної внутрішньої політики. Потрібні параметри системи інтелектуальний потенціал – економіка – вища школа, які були б здатні прогнозувати наслідки надлишкового випуску або дефіциту фахівців, необхідних у певних конкретних умовах.

Стосовно пострадянських держав вважається, що економічний ефект належного використання фахівців може стягати 50% бюджету країни, хоча поширення можливостей за рахунок інтелектуалізації є складною загальнодержавною проблемою. Водночас ефект фахового рівня не може бути отриманим цієї ж миті, бо витрати на освіту – це вкладання у наступні часи, де успіх має залежність не тільки виключно від освітньої системи [3, с. 132].

Інфляція дипломів ВНЗ, учених ступенів і звань має очевидні негативні наслідки у короткочасній перспективі; що стосується середньо- та довгострокових збитків, то слід особливо зазначити: недостатній масовий рівень освіти унеможливає функціонування бага-

тьох установ, життєво необхідних будь-якій громаді або суспільству. Освітні та наукові процеси відбуваються за своїми законами й характеризуються повільністю та інерцією до змін. Таким чином, результати будь-яких перетворень чи новацій можуть бути розцінені як достатньо вірогідні десь років за 10 – 25 та за умови, що цей час буде наповненим продуктивною самовідданою діяльністю у потрібному напрямі.

Для ілюстрації рівня розвитку вищої освіти та наукових досліджень можна скористатися різною статистикою або синтетичними індикаторами, серед яких найпростіший та найнадійніший – кількість лауреатів Нобелівської премії (за винятком літератури та миротворчості) у відсотках протягом ХХ сторіччя, що наведена на рис. 1.

Високий інтелектуальний потенціал США також підтверджує аналіз індикаторів економічного розвитку. Економіка США охоплює 25% глобального ВВП; американська частка у глобальних витратах на дослідження і розвиток сягає 38%; також 38% наукових публікацій з'являються у США, але індекс їх цитування досягає 50%. У різних дисциплінах 18 – 20 університетів США – серед 25 найкращих на планеті, а в десятці найкращих їх 8-9. У галузі електроінженерії з 25 найкращих університетів – 20 ВНЗ США, 4 – Великої Британії, 1 – Японії. У сфері економіки із 25 – 21 США, 2 – Великої Британії, 2 – Ізраїлю. 72% нових методів ведення бізнесу, заснованих на Інтернеті, – походженням із США; у корпораціях США здійснено 60% головних інновацій (у 1945 – 1970 роках); 75% фармацевтичних патентів у галузі біотехнології реєструються в США, половина із 17 найбільш відомих інноваційних центрів розташовані в США (найпопулярніші: Силіконова Долина та Бостонський Маршрут 128). Економіка США – найбільш динамічна у світі: за останні 50 років її показники ВВП на душу населення зросли в 2,5 раза.

Університети США відрізняються від європейських такими особливостями:

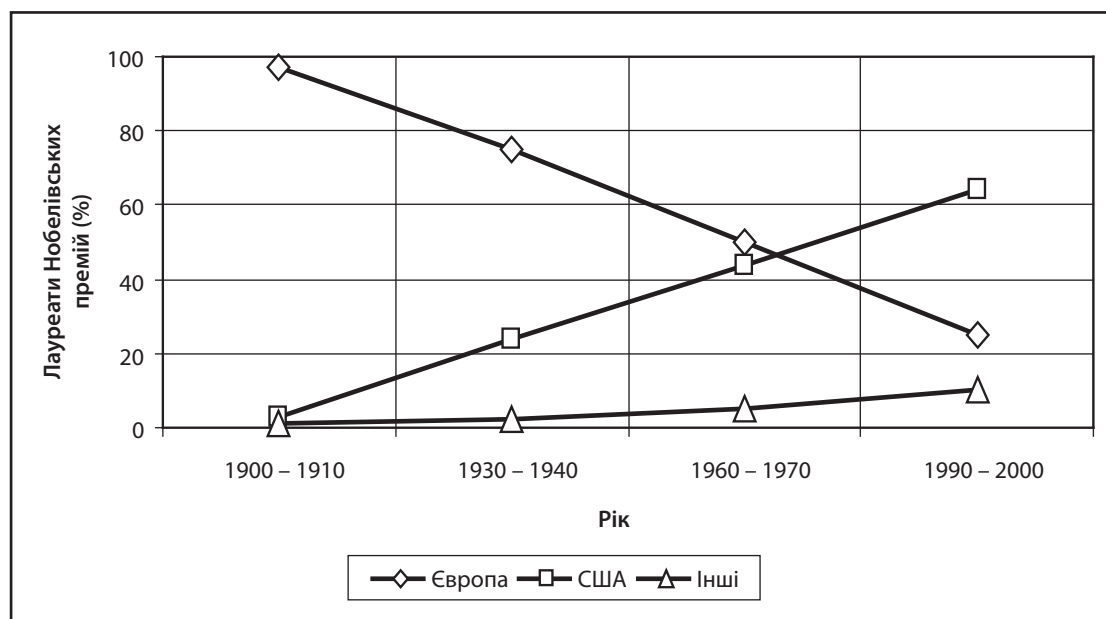

Рис. 1. Відсоток лауреатів Нобелівської премії у ХХ сторіччі [8, с. 26]

- ✦ ефективним професійним керуванням;
- ✦ науковою та академічною незалежністю персоналу;
- ✦ фінансовою та організаційною стабільністю;
- ✦ атмосферою співпраці студентів і науковців;
- ✦ міцними зв'язками з економікою [8, с. 63 – 65].

У США існує понад 4000 університетів, серед яких 550 надають ступінь доктора, а 125 визначаються як дослідницькі, із яких 50 отримують лівову частку академічних потужностей, громадських коштів на підтримку та Нобелівських премій у галузі науки [8, с. 72]. Таким чином, політика концентрації громадських фондів у руках групи найкращих університетів США сприяє якісному зростанню наукових та академічних кадрів.

Приватні витрати на вищу освіту у США становлять 1,8% ВВП, що майже у 20 разів більше, ніж у ЄС [8, с. 204]. Для порівняння: кошти на навчання одного студента протягом одного року становлять у Росії близько 100 доларів, а у США – 11000 доларів, тобто у 110 разів більше [3, с. 117 – 120].

Для розширення приватної підтримки університети США створили розгалужену систему зв'язків – від спеціалізованих журналів для випускників до присвоєння імені благодійників кафедрам, інститутам, дослідницьким центрам, факультетам або лекційним залам. Добре розвинута система приватних пожертвувань створює засади довготермінової фінансової безпеки університетів, найкращі з яких мають гігантські фонди, нерідко у формі цільового призначення, і не бояться економічного спаду, який має наслідком фінансові труднощі щодо інвестицій у наукові дослідження [8, с. 73 – 74].

Наука і освіта на вищому рівні є, за визначенням, міждержавними і міжнаціональними. Тому не слід дивуватися, що багато молодих і талановитих науковців залишають Європу та їдуть до США, де 30-річний спеціаліст, який має значні наукові досягнення, працює як професор у визнаному університеті, і це не викликає сенсації [8, с. 70].

З 1960-х років у США набула чинності «теорія людського капіталу», у відповідності до якої витрати на освіту є виключно вигідними капіталовкладеннями, від яких суспільство виграє значно більше, ніж окрема людина, що отримала освіту [3, с. 121].

У провідних країнах світу тривалість усіх рівнів освіти вже далека від звичного для України терміну – 15 років: у Кореї, Швейцарії, Франції, США, Чехії, Італії, Іспанії, Німеччині та ін. – близько 17 років, а у Фінляндії, Швеції, Австралії та Великій Британії – майже 21 рік [2, с. 56].

Уряди Канади, Великої Британії та США фінансують 60 – 80% бюджетів державних навчальних закладів, де приватна оплата освіти становить 11 – 14% бюджету ВНЗ (решта – благодійність); уряди Голландії та Німеччини фінансують взагалі 90 – 95% бюджетів вищої школи. Для порівняння, відповідні показники в Україні: 40% – держбюджет, 55% – власні кошти студентів, 5% – благодійність [7, с. 121].

Сьогодні статус не тільки особи, а й держави визначається не стільки матеріальними можливостями, скільки рівнем культури, освіти, науки та прогресив-

ністю суспільних відносин. Так, у Сінгапурі та Гонконгу прибутки від експлуатації природних ресурсів становлять 1% (у Росії – 70%), у той час, як людські ресурси дають 85 – 88% сукупного доходу. Світовий лідер за прибутками – США – отримує від використання приватного ресурсу понад 62 трильйонів доларів (62 × 10¹²), Японія – 40 трильйонів, Китай – 23 трильйони; Німеччина, у якій населення у 15 разів менше, ніж у Китаї – 22 трильйони [3, с. 121].

Від початку 1950-х років урядом Тайваню було розгорнуто широку програму розвитку вищої освіти. Кожний третій випускник середньої школи став студентом університетського коледжу. За відсутності власних ВНЗ значну частину абітурієнтів було направлено, за допомогою державного фінансування, до США та Канади. Незважаючи на структурний економічний стан у ті часи, кількість студентів на «душу населення» Тайваню стала більшою, ніж у Великій Британії. Таким чином, завдяки прогресивному державному керуванню і суттєвим внескам у вищу освіту, які значно випереджали економічні реформи, до початку 2000 р. ВВП Тайваню перевищував 25% ВВП континентального Китаю, що слід визнати безперечним і всебічним успіхом.

Державною програмою керівництва Японії 1965 – 68 рр., щодо забезпечення значних і стабільних темпів економічного зростання, було особливо передбачено розширення інтелектуального потенціалу шляхом пріоритетного розвитку творчих здібностей замість навчання засвоєнню або копіюванню [3, с. 117 – 120].

У Китаї ще в 1993 р. було поставлено завдання перетворити основні ВНЗ у першокласні, на рівні провідних університетів світу. За державною програмою 100 університетам було виділено 20 млрд доларів. Орієнтованим строком проекту було визначено 2020 р. У межах цієї новачії фінансуються наукові центри, придбання обладнання, проведення міжнародних конференцій та залучення провідних викладачів і вчених у китайські університети. Комплексна реформа передбачає децентралізацію управління, посилення автономії ВНЗ, розширення джерел фінансування, визначення пріоритетних напрямків підготовки тощо [2, с. 58 – 59].

В Україні навчається 2,4 млн студентів, із яких 37% – за рахунок держави. Валовий показник охоплення навчанням українців досить високий – 86% у порівнянні із середньосвітовим – 65% і високорозвинутими країнами – 94% [7, с. 161, 189].

Слід, однак, враховувати, що до 2017 р., завдяки прогнозованому демографічному спаду, очікується різке, більш ніж на 40%, зменшення випускників шкіл – потенційних абітурієнтів ВНЗ (*рис. 2*).

Доступ до вищої освіти по регіонах України вкрай нерівномірний. Докладний розподіл чисельності студентів ВНЗ III – IV рівнів по регіонах наведено у монографії [1, с. 203].

В українських ВНЗ навчаються також 27 тис. громадян інших країн: Китаю – 4 тис., Росії – 3,7 тис., Сирії – 1,5 тис., а також Йорданії, Малайзії, Молдови, Ірану та ін.

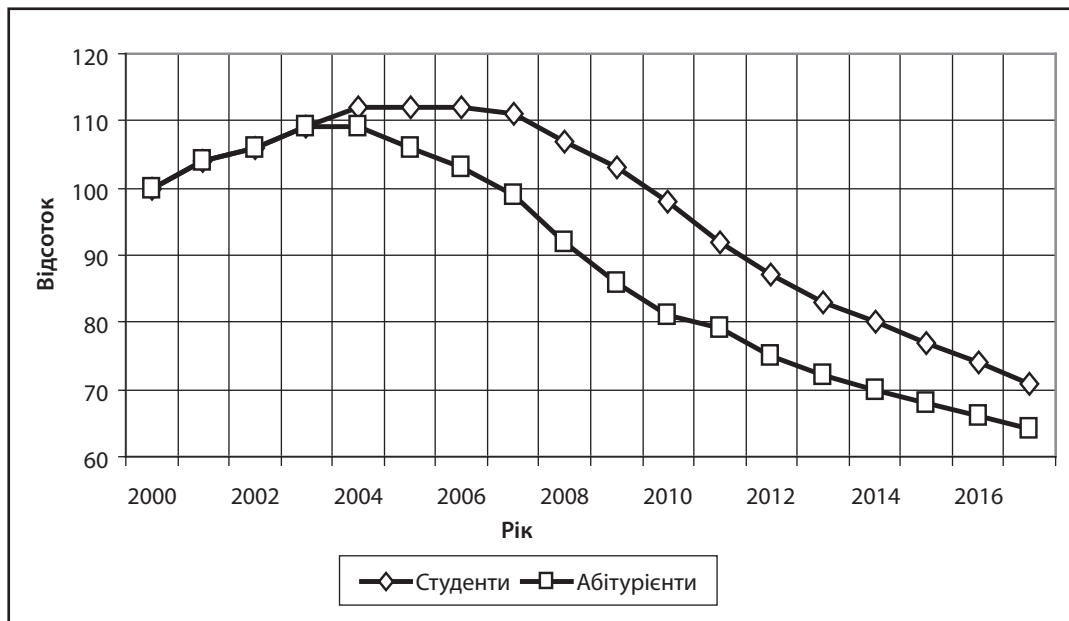

Рис. 2. Прогноз чисельності студентів та абітурієнтів у ВНЗ України III – IV рівнів акредитації [7, с. 138]

Однак зростання кількісних показників не є свідченням цілковитого прогресу вищої освіти України. Слід особливо констатувати дефіцит у першу чергу тих наукомістких факультетів, які в умовах інноваційного розвитку повинні бути стратегічними пріоритетами, зокрема нанотехнології, молекулярної фізики, біоінженерії, хімії, ракетобудування тощо.

Виправити існуюче незадовільне становище має тільки державна влада, бо ця проблема є надто важливою, щоб очікувати її рішення за будь-якої приватної ініціативи. Прогнозування потреб у кадрах з вищою освітою для України відсутнє як на ближню, так і на далеку перспективу [1, с. 196].

Ще одною гострою проблемою залишається працевлаштування по закінченні ВНЗ за отриманим фахом, бо воно коливається у межах 19 – 47% випускників [1, с. 214].

Навчальний процес у вищій школі здійснює викладацький корпус, у складі якого 11,4 тис. докторів і 56,2 тис. кандидатів наук, 11 тис. професорів та 41 тис. доцентів. Але у ВНЗ I – II рівнів акредитації – 95%, а у ВНЗ III – IV рівнів – 40% викладачів не мають наукового ступеня, більше половини не користуються Інтернетом, а більше трьох четвертин досягли похилого віку [1, с. 190].

Також залишається проблема фінансування. Через вкрай низьку плату (щоб заробити гроші на квартиру, професору київського ВНЗ треба працювати 120 років. Майже припинився притік молоді, наукові організації України покидають люди найперспективнішого віку. За 1991 – 2002 рр. чисельність науковців скоротилася у 2,5 раза, роботу залишили кожний другий доктор і кандидат технічних наук; таке скорочення у Криму сягає 6 разів, у Кіровоградському регіоні – 10. У 2003 р. 54% українських докторів і 27% кандидатів наук вже досягли пенсійного віку; з 3000 випускників аспірантури вчасно захистили дисертації 500 осіб.

В Україні налічується 904 ВНЗ усіх рівнів акредитації та форм власності. Крім того, діє 1005 їхніх відокремлених структурних підрозділів. Тим часом Велика Британія таких навчальних закладів має 96, Франція – 78, Італія – 65, Польща – лише 11.

На практиці це означає, що багато українських навчальних закладів, що формально мають статус вищих, насправді неспроможні забезпечити сучасний рівень викладання. Університетом вважається тільки той заклад, який проводить значні наукові дослідження і готує на їх основі кадри вищої кваліфікації. В Україні ж сьогодні із 347 закладів III – IV рівні акредитації дослідження здійснюють менше половини [10].

На будинку Болонського університету ще понад тисячу років тому написано, що «Немає університету без науки». Проте, майже у половині ВНЗ України, здається, забули про цю істину, хоча у вузівському секторі працюють більше половини докторів і кандидатів наук. Стан наукового потенціалу вітчизняних ВНЗ катастрофічний, достатньо того, що 70% їх лабораторного устаткування використовується вже понад 18 років, тобто занадто старе, щоб відповідати сучасному рівню досліджень. Поряд із певними досягненнями, наприклад, деяких технологічних університетів – Київського, Харківського, Одеського та ін. існує тенденція згорання наукових робіт при одночасному активному нарощуванні комерційної діяльності [7, с. 175 – 181]. Наука і освіта – це ті стратегічні точки зростання, на яких повинна концентруватись державна воля і енергія.

Права незалежності та самостійності ВНЗ, проголошені у Законі України «Про вищу освіту», не узгоджені з нормами діючого Бюджетного кодексу, а оскільки останній має пріоритет – багато можливостей навчальних закладів, по суті, є фікцією [7, с. 133].

Проблеми вищої освіти України в контексті Програми Розвитку до 2015 року ООН у напрямках правового поля, Болонського процесу, інтеграції у світове

співтовариство, науки, якості, фінансових важелів та ін. – докладно викладені у науковому виданні экс-міністра С. М. Ніколаєнка [7, с. 9 – 22], де запропоновано також заходи щодо виправлення цього стану, серед яких: впровадження кредитування на придбання вищої освіти зі зменшення відсотків для дефіцитних професій; гармонізація відповідної нормативно-правової бази України до вимог європейської та світової спільноти; впровадження державної програми комп'ютеризації; розробка дієвих заходів всілякої підтримки навчання для обдарованої людини; поліпшення студентських гуртожитків; прогнозування потреб у фахівцях; моніторинг якості освіти за критеріями ЄС; створення нових фахових напрямів, освітніх стандартів, укрупнених університетів відповідно до Болонської декларації та ін. [7, с. 164 – 166].

ВИСНОВКИ

Завдання у сфері освіти – один із важливіших напрямків, що веде країну до успіху. В умовах постіндустріального, інформаційного етапу розвитку світової цивілізації саме освіта й наука стають основними продуктивними силами, визначають конкурентоспроможність і життєздатність держави. Від можливості забезпечити пріоритетність розвитку освіти залежить формування і розвиток інтелектуального потенціалу сучасного й майбутнього суспільства. Освіта, таким чином, перетворюється на пріоритетну умову національного розвитку та запоруку національної безпеки. Її всебічна підтримка – ключове завдання української держави. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Антошкіна Л. І. Вища освіта в системі суспільних інтересів : монографія / Л. І. Антошкіна. – Донецьк : Юго-Восток, 2008. – 283 с.
2. Каленюк І. Вища освіта в сучасному глобальному середовищі / І. Каленюк // ВШ. – 2008. – № 9. – С. 55 – 62.
3. Капица С. П. Синергетика и прогнозы будущего / С. П. Капица, С. П. Курдюмов, Г. Г. Мелинецкий. – 2-е изд. – М. : Эдиториал УРСС, 2001. – 288 с.
4. Клімова Г. П. Освіта і цивілізація / Г. П. Клімова. – Харків, 1996.
5. Корсак С. В. Світова вища освіта. Порівняння і визнання закордонних кваліфікацій і дипломів / С. В. Корсак. – К., 1997. – 208 с.
6. Модернізація системи вищої освіти: соціальна цінність і вартість для України : монографія / [М. І. Михальченко та ін.] – К. : Педагогічна думка, 2007. – 223 с.
7. Ніколаєнко С. М. Вища освіта – джерело соціально-економічного і культурного розвитку суспільства / С. М. Ніколаєнко. – К. : Знання, 2005. – 319 с.
8. Павловський К. Трансформація вищої освіти в XXI столітті: польський погляд / К. Павловський / Пер. с англ. – К. : Нав.-метод. центр, 2005. – 228 с.
9. Фібула М. М. Педагогіка вищої освіти : навч. пос. / М. М. Фібула. – К. : Академвидав, 2006. – 352 с.
10. Ющенко В. А. Освітні перспективи України / В. А. Ющенко // Вища школа. – 2008. – № 10. – С. 3 – 7.

REFERENCES

Antoshkina, L. I. *Vyshcha osvita v systemi suspilnykh interesiv* [Higher Education System in the public interest]. Donetsk: Yuho-Vostok, 2008.

Fibula, M. M. *Pedahohika vyshchoi osvity* [Pedagogy of Higher Education]. Kyiv: Akademvydav, 2006.

Kapitsa, S. P., Kurdiumov, S. P., and Melinetskiy, G. G. *Sinergetika i prognozy budushchego* [Synergetics and projections of the future]. Moscow: Editorial URSS, 2001.

Klimova, H. P. *Osvita i tsyvilizatsiia* [Education and Civilization]. Kharkiv, 1996.

Korsak, S. V. *Svitova vyshcha osvita. Porivniannia i vyznannia zakordonnykh kvalifikatsii i diplomiv* [The global higher education. Comparison and recognition of foreign qualifications and diplomas]. Kyiv, 1997.

Kalenyuk, I. "Vyshcha osvita v suchasnomu hlobalnomu seredovyshchi" [Higher education in today's global environment]. *Vyshcha shkola*, no. 9 (2008): 55-62.

Mykhalchenko, M. I. *Modernizatsiia systemy vyshchoi osvity: sotsialna tsinnist i vartist dlia Ukrainy* [Modernisation of higher education: social value and value for Ukraine]. Kyiv: Pedahohichna dumka, 2007.

Nikolaienko, S. M. *Vyshcha osvita – dzherelo sotsialno-ekonomichnoho i kulturnoho rozvytku suspilstva* [Higher education – a source of socio-economic and cultural development of society]. Kyiv: Znannia, 2005.

Pavlovskiy, K. *Transformatsiia vyshchoi osvity v KhKhI stolitti: polskyi pohliad* [The transformation of higher education in the twenty-first century: Polish opinion]. Kyiv: Nav.-metod. tsentr, 2005.

Yushchenko, V. A. "Osvitni perspektyvy Ukrainy" [Educational Perspectives Ukraine]. *Vyshcha shkola*, no. 10 (2008): 3-7.